

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA 'SİVİLLEŞME' VE DEMOKRATİKLEŞME SORUNLARI: KÖRFEZ SAVAŞI ÖRNEĞİ

Dr. İlhan UZGEL*

1. Giriş

Dış politika incelemelerinde 'sivilleşme' ve 'demokratikleşme' kavramları genelde bu alanın ihmal edilen yönlerinden biridir. Bunun nedenlerinden en önemlisi, dış politikanın bir ülkenin siyasal sisteminin bir parçası olarak alınmasıdır. Batılı ülkeler siyasal sistemlerinin bir bütün olarak demokratik olduğunu kabul ettiklerinden, dış politikalarının da demokratik bir biçimde belirlendiğini ve yürütüldüğünü örtük olarak ileri sürmüş olurlar. Otoriter ve totaliter ülkeler için de aynı yaklaşım ve mantığın sonucu olarak karar-verme sürecinin demokratik olamayacağı kabul edilir. Dolayısıyla, dış politika çalışmalarında ağırlık noktası devlet yapısının temel niteliği ile o ülkenin dış politikası arasındaki bağlantı olmuştur. Böyle olunca da dış politika sürecinin kendisinin demokratik bir süreç olup olmadığı konusuna yeterince ağırlık verilmemiştir. Bu yüzden, uluslararası ilişkiler ve dış politika alanına egemen olan Anglo-Amerikan yaklaşımı, daha çok rejim türü ile savaş ve çatışma arasındaki ilişkiyle ilgilenmiştir.¹ Bunun dışındaki literatür ise zaten büyük ölçüde dış politikada karar-verme mekanizmalarını incelemeye yönelmiştir.

Bu çalışmada, dış politikada sivilleşme ve demokratikleşme kavramları Türk siyasal sisteminde ve Türk dış politikasının belirlenmesinde ordunun rolü çerçevesinde ele alınarak incelenecek ve son bölümde 1991 Körfez Krizi bağlamında bu kavramların aldığı biçim üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken iki grup varsayımdan hareket edilmektedir. İlk grupta sivilleşme ve demokratikleşme ile ilgili genel nitelikli varsayımlar ortaya konurken, ikinci grupta Türk dış politikasına ilişkin varsayımlar ileri sürülmektedir.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma Görevlisi

¹ Örneğin, Kenneth Waltz, *Foreign Policy and Democratic Politics*, Boston, Little Brown, 1969; William Thompson, 'Democracy and Peace: Putting Cart before the Horse,' *International Organization*, cilt 50, sayı 1 (Kış 1996) ve Margareth Hermann ve Charles Kegley, 'Rethinking Democracy and International Peace: Perspectives from Political Psychology,' *International Studies Quarterly*, sayı 39 (1995).

Bu çalışmanın ilk varsayımı, sivilleşmenin demokratikleşmeden farklı olarak biçimsel bir durumu ifade ettiğidir. Sivilleşme, dış (ve tabii, iç politikada) kararların askerler tarafından değil, doğrudan sivil yöneticiler tarafından alındığı bir durumu belirtmek için kullanılmaktadır. Kuşkusuz, burada askerlerin karar mekanizmasından tamamen dışlanması kastedilmemektedir. Bu süreçte askerlerin danışma, planlama ve strateji belirlemedeki rolleri önemli ve hatta yaşamsaldır. Ancak önemli ve belirleyici olan, kararların alınmasında son sözün kime ait olduğudur. Dolayısıyla, dış politikada kararların demokratik bir seçimle iktidara gelmiş sivil otorite tarafından alınması demokratikleşmenin ilk ve gerekli koşulu olmakla birlikte yeterli koşulu değildir. Dünya tarihinde sivil diktatörlerin sayısı asker kökenli diktatörlerden daha az olmasa gerek.

Dolayısıyla, dış politikada demokratikleşme için, en genel hatlarıyla kamuoyunun istek, tercih ve beklentilerinin politika oluşturma sürecine yansımalarının gerekli olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, bu ideal bir durumu oluşturmaktadır ve buna ulaşmak herhalde mümkün değildir. Hatta, aynı durumun iç politika açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Fakat bazı durumlarda dış politikanın izlenmesinde daha demokratik ortamlar ya da koşullar yaratılabilir. Örneğin, dış politika kararlarının Meclis'te tartışılması, belli durumlarda alınacak herhangi bir dış politika ve özellikle dış ekonomik ilişkilerle ilgili kararlardan doğrudan etkilenecek kesimlerin görüşlerinin alınması, kamuoyunun isteklerinin gözönüne alınması, diğer partilerin gelişmelerden haberdar edilmesi, basın kuruluşlarının alınan ya da alınması olası kararları serbestçe tartışabilmesi ve eleştirebilmesi dış politikada demokratikleşmenin göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Yine de, burada bir noktanın belirtilmesi gereklidir. Bu da kamuoyunun istek ve tercihlerinin bazen yönetim mekanizması tarafından oluşturulması durumudur. Devletin sahip olduğu ideolojik araçlar hem iç, hem de dış politika kararlarının genel çerçevesini çizerek bunların meşrulaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, dış politikanın genel yönelimlerinin dışında daha somut ve beklenmedik durumlarda, özellikle karar alındıktan ve politika uygulanmaya başlandıktan sonra bu süreç işleyebilmekte ve uygulanan politikalar meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Kısacası, kamuoyunun dış politikaya ilişkin tercih ya da beklentilerini devletin kendisi oluşturabilmektedir.

Burada ikinci varsayım olarak, dış politikanın demokratikleşmesinin genel olarak iç siyasal yapıdaki gelişmelerden ayrılamayacağı ileri sürülmektedir. Zaten dış politika herhangi bir siyasal sistemin en az demokratik olan alanıdır. Bunun temel nedeni dış politika oluşturma sürecinin gizlilik esasına dayanmasıdır. Dolayısıyla, dış politika kararları genellikle küçük bir grup tarafından alınır ve bu haliyle elitist bir nitelik taşır. Dış politika ayrıca dinamik bir süreçtir. Karar vericiler her an yeni dış gelişmelerle karşılaşabilirler. Ortaya çıkan yeni duruma göre de yeni politikalar oluşturulabilir. Kaldı ki, dış politikanın kamuoyunun doğrudan, birebir istek ve beklentileri doğrultusunda belirlenmesi, demokratikleşme açısından önemli bir unsur olmakla birlikte, bazı sakıncalar da doğurabilir. Dış politikanın inceliklerini, uluslararası ilişkilerin yapısını, ekonomik, hukuksal faktörleri hesaba katmayan kitleler dış politikaya daha duygusal yaklaşabilmektedirler. Örneğin, Türk kamuoyunun tercihlerine bırakılsa Türkiye'nin Kıbrıs'ın tümünü ele geçirmesi ya da Bosna'da Sırlara karşı askeri müdahalede bulunması gerekebilirdi.

Türk siyasal yaşamında ordunun yeri, birçok araştırmacının ilgisini çekerken, dış politikanın oluşturulmasında ordunun rolü ve bu çerçevede dış politikanın niteliği

üzerinde genelde pek durulmamıştır. Bu makalenin amaçlarından biri de TSK'nin dış politika oluşturma sürecindeki yerini inceleme konusunda bir denemeye girişmektir. Bu konudaki temel güçlük verilere ulaşma konusunda yaşanmaktadır. Genelde dış politika oluşum sürecinin belli bir gizlilik taşıdığına değinilmişti. Buna bir de ordunun bunun içindeki rolü girince gizliliğin derecesi daha da artmaktadır. Ayrıca, ordunun hangi dış politika kararında ne ölçüde etkili ya da belirleyici olduğunu saptamak da bu konudaki bir diğer güçlüktür. Dış politika üzerine çalışanlar ve bu konuya bürokrasi çerçevesinde yaklaşanlar, dış politika kararlarının birçok bürokratik kurum arasında gidip gelerek ve her seferinde belli noktaların eklenip çıkarılarak oluşturulduğunu ve sonuçta bir karar benimsendiğinde, buna kimin ya da hangi kurumun ne kadar katkı yaptığını tespit etmenin zor olduğunu ileri sürerler.² Fakat, birçok kararda belli bir kurumun ya da kişinin etkisini ve ağırlığını saptamak mümkündür. Özellikle, Özal iktidarları döneminde bu konuda daha somut gelişmeler bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türk dış politikasına ilişkin birinci varsayımda, ordunun dış politika sürecinde bu kadar ağırlıklı yer almasının nedeninin genel olarak siyasal sistem içinde ayrıcalıklı bir konumunun bulunmasının bir sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Basit bir örnekle açıklamak gerekirse, eğitim, orman yangınları gibi konuları ulusal güvenlik alanı içinde gören ve bu alanlarda zaman zaman belirleyici olabilen silahlı kuvvetlerin doğrudan dış güvenliği ilgilendiren konularda belli bir denetim, yetki ve söz sahibi olduğu kabul edilebilir.

İkinci varsayım ise, ordunun Türk dış politikasında, özellikle 1990'lar boyunca giderek daha fazla rol oynadığı ve bunun nedeninin siyasal sistemde ortaya çıkan güç boşluğunun ordu tarafından doldurulduğudur.

Özellikle Körfez Savaşı sırasında yaşanan gelişmeler Türkiye'de dış politikanın belirlenmesi bağlamında oldukça ilginç bazı özellikler göstermektedir. Söz konusu gelişmelere ilişkin bazı çalışmalar olmakla birlikte bunlar konuyu genelde Özal'ın karar-verme yöntemi çerçevesinde ele almışlardır. Farklı bir açıdan yaklaşıldığında konunun, yalnızca dönemin Cumhurbaşkanı'nın dış politikayı tek başına yürütmesinin ötesinde bir anlam taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Burada ordunun bu konudaki tutumu ve o dönemde sivil iktidarı temsil eden ve iç ve dış politika sürecini sivilleştirmeye çalışan Turgut Özal ile ilişkileri çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır.

2. Ordu ve Politika :

Politika ve ordu ilişkileri yalnızca Türkiye'de değil, diğer ülkelerde de genelde siyaset bilimcilerinin ilgi alanlarından birini oluşturur. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası gelişmelere baktığımızda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sivil-ordu ilişkileri açısından şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız. Gelişmiş Batılı ülkelerde Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle uluslararası gerginlik ortamında bu ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde ordu giderek daha çok görüşü alınan bir kurum olmuştur.³ Özellikle, Soğuk Savaş döneminde büyük devletlerin karışıkları, Kore, Cezayir, Vietnam

² Bu görüşün dış politika alanındaki en önemli temsilcisi Graham Allison'dır. *Essence of Decision*, Boston, Little Brown, 1971.

³ Roger Hilsman, *The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs*, Prentice-Hall, 1990, s. 203.

gibi sınırlı savaşlar ya da Küba'daki füzeler sorunu gibi bunalımlar askerlerin karar-verme sürecindeki etkisinin artmasına yol açan gelişmeler olmuştur. Ne var ki, bu ülkelerde ordunun rolündeki artış genelde bunalım anlarıyla ve alanları/la sınırlı kalmış, yapısal bir nitelik kazanıp kurumsallaşmaya dönüşmemiştir.

Gelişmekte olan ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere baktığımızda ise, ordunun rolünün çok daha önemli olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Bir defa, bu ülkelerin bir kısmında ulusal kurtuluş mücadelesi verilmiştir ve bu mücadelenin sonunda bağımsızlık kazanıldığında silahlı mücadeleyi veren grup bağımsızlıktan sonra düzenli silahlı kuvvetlere dönüşerek ülke yönetimini ele geçirmiştir. Diğer bir deyişle, bu tür ülkelerin kuruluşunun hamurunda silahlı gruplar ya da ordu bulunmaktadır.⁴ İkinci olarak, sivil toplumun oluşum aşamasında olduğu bu ülkelerde ordu elinde bulundurduğu silahlı güçle daha önemli bir yer edinebilmektedir. Üçüncü ve bir bakıma ikinci etkenin devamı olarak bu ülkeler askeri darbelerin sık yaşandığı ülkelerdir. 1945'ten bu yana bağımsızlığını kazanan devletlerin dörtte üçü askeri darbe deneyimini yaşamışlardır.⁵ Dolayısıyla bu durum da ordunun siyasal süreç içindeki yerini ve önemini artıran etkenlerden biri olmuştur. Zaten gelişmekte olan ülkelerde politika-ordu ilişkilerini inceleyen çalışmalar genellikle darbeler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında, ordunun gelişmekte olan ülkelerde modernleşmenin öncülüğünü üstlendiği, milliyetçiliğin gelişmesinde önemli işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Genelde ordu hem varolan siyasal sistemin fiziksel anlamda korunmasında başlıca etkidir, hem de bu sistemin meşruiyetini yeniden üreten hegemonik araçlardan biridir. Bunun özellikle zorunlu askerliğin geçerli olduğu ülkelerde, askerlik eğitimi yoluyla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bir diğer meşruiyet işlevi de, ordunun kendi önem ve kutsallığını varolan sistemin ayrılmaz bir parçası olarak sunup, bu ikisi arasında bir bağ kurmasıdır.

Ordunun siyasal sistem içindeki yeri ve rolünün bir ülkenin toplumsal-ekonomik gelişmişliğiyle de bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Genelde gelişmiş kapitalist ülkelerde sivil toplumun güçlü olması ve demokratik geleneklerin yerleşmesi nedeniyle ordunun siyasal yaşam içindeki yeri görece olarak sınırlıdır, bu rol gelişmekte olan ülkelerde daha geniş alanları kapsamaktadır. Bu konuda daha farklı bir ayrımı Huntington yapmakta ve geri kalmış ülkelerde askeri yönetimlerin reformist ve ilericiyken, gelişmiş ülkelerde tutucu ve gerici olduğunu belirtmektedir.⁶ Huntington'un bu yaklaşımı çok

⁴Taha Akyol, Pakistan örneğinden yola çıkarak bu ülkenin militer değil sivil bir kadro tarafından kurulduğunu ve kuruluş döneminde yaşananların daha sonraki militarizmi ya da darbeleri açıklayamayacağını, bu yüzden bu tür yaklaşımların bilimsel ve sosyolojik değil, ideolojik olduğunu ileri sürmektedir. Tıpkı Hindistan gibi Pakistan'da da siyasal yapının militer özellikler taşımadığı söylenebilir. Bu bağlamda, Pakistan tarihindeki tek askeri müdahale olan Ziya-ül-Hak darbesini iç etkenlerden çok, dış etkenler yani ABD bağlantısıyla açıklamak daha uygun olabilir. Bak. Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

⁵Charles Kennedy ve David Louscher, 'Civil-Military Interaction: Data in Search of a Theory,' *Civil-Military Interaction in Asia and Africa*, Leiden, Brill, 1991, s.1.

⁶Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press, 1968.

genel bir kategori yaratmakta ve gelişmekte olan ülkelerdeki çok sayıda askeri darbeyi ilerici kategorisi içine sokmaktadır.

Konuya liberal kuram açıdan yaklaşanlar, ordunun bir ülkede üç tür işlevi bulunduğundan söz ederler: Dış politika aracı olarak, gerektiğinde iç güvenliği sağlamak ve siyasal alanın dışında bazı idari işlerde yardımcı olmak.⁷ Ordu ayrıca, tarafsız, profesyonel ve politika dışı bir kurum olarak da görülmektedir. Bu bakımdan, ordunun siyasal sürece müdahale etmesi profesyonelliğin başarısızlığıdır ve olumsuz bir gelişme olarak kabul edilir.⁸ Diğer bir deyişle, ordu sivillerin denetiminde olmalı ve sivil yaşamdan uzak durmalıdır.

Marksizme göre ise kapitalist bir toplumda ordu devlet aygıtının önemli bir ögesi olarak içte baskı aracı işlevini yerine getirirken, dışta burjuvazinin çıkarlarını gerektiğinde diğer burjuvazilere karşı savunur. Yine, kapitalist toplumda ordu bazı durumlarda uluslararası proleterya karşı, diğer burjuva ülkelerin ordularıyla işbirliği içinde bulunan bir kurumdur.⁹ Emperyalizm aşamasına gelmiş ülkelerde, ordu aynı zamanda uluslararası sömürü mekanizmasının varlığını sürdürmesinin de bir aracı olarak görülür.

3. Türkiye'de Ordu: Pretoryen Kültürün Dışavurumu

Daha önce de değinildiği gibi, Türkiye'de ordunun dış politikada belirleyici bir role sahip olmasının nedeni, bu kurumun genel olarak siyasal sistemde ve toplumda ayrıcalıklı bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden öncelikle ordunun Türk toplum ve siyasal yaşamındaki yerine bakmak gerekecektir. Bunun için de Türk ordusunun bu ağırlıklı konumunun, diğer bir deyişle pretoryen niteliğinin nereden kaynaklandığı üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Türk ordusu birçok açıdan pretoryen özellikler göstermektedir. Politika-ordu ilişkilerini açıklamakta sık kullanılan bu kavram ordunun siyasal sistemi, müdahale ya da benzeri yöntemlerle gözetim ve denetim altında tutması anlamına gelmektedir. David Rapaport'a göre, pretoryen devlet yapılanması, gücün öneminin en üst noktaya çıkarıldığı devlet türüdür. Bununla birlikte, Pretoryenizmin belirli bir yönetim biçimiyle bağlantılı olması da gerekemeyebilir. Yani, bu tür devletler mutlaka en demokratik veya en despotik devletler değildir.¹⁰ Amos Perlmutter tarihsel ve modern pretoryenizm olarak yaptığı ikili ayırmada tarihsel pretoryenizme örnek olarak Osmanlı ordusunu ve özellikle Yeniçerileri göstermektedir.¹¹ Ona göre, modern pretoryen devlet, ordunun hükümete müdahale etme eğilimi taşıdığı ve yürütme üzerinde denetim kurma potansiyeline sahip olduğu devlet tipidir. Bunun nitelikleri arasında yetersiz bir yürütme ve siyasal çöküş

⁷ David Rapaport, 'A Comparative Theory of Military and Political Types,' Samuel Huntington, *The Changing Patterns of* s.7.

⁸ *Ibid.*, s.2.

⁹ Göran Therborn, *What Does the Ruling Class Do When it Rules?* Londra, Verso, 1980, 99.

¹⁰ Rapaport, *op. cit.*, s.72.

¹¹ Amos Perlmutter, *Political Roles and Military Rulers*, Londra, Frank Cass, 1981, s. 11.

bulunur. Bu alanla ilgili yazında hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemi Türk ordusunun pretoryen niteliği üzerinde durulmaktadır.¹²

Türk siyasal yaşamında 'korumak ve kollamak' biçiminde ifadesini bulan bu ordu tipinin temel özelliği 'muhafız' ordu niteliğini taşımasıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri bu muhafız olma niteliğini, kendisine atfettiği 'rejimi koruma ve kollama' çerçevesinde yerine getirmektedir. Bunun temelinde Cumhuriyeti kuran kurum olması yatmaktadır.¹³ Türkiye'de özellikle Kemalist rejime, varolan sisteme yöneltilen eleştirileri ya da sorgulamaları ordu bu yüzden doğrudan kendi üzerine almaktadır.

Aslında ordu devlet aygıtını oluşturan parçalardan biridir. Bu açıdan bakıldığında, geniş bir çerçeve içinde öncelikle devletin toplumsal ve siyasal yaşamdaki yerine bakmak gerekmektedir. Türkiye'de yalnızca ordunun değil bir bütün olarak devletin toplumun üzerinde bir güç olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, ordu zaten devletin 'kutsal' bir varlık olarak kabul edildiği bir toplumda, bu devlet anlayışının güç ve kudret alanındaki somutlaşmış hali olmaktadır. Yani, aşağıda tartışılacak olan ordu-devlet özdeşliği sözkonusu olmaktadır ki, bu durum ordunun devlet aygıtını etkileme ve hatta denetim altında tutma gücünün kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri kendisini devletle bütünleştirmekte, yani devlet aygıtının bir parçası olduğu halde kendisini bütününe yerine koymaktadır.

Devlet, toplumun üstünde ve tepeden inmece konumuyla tarihsel olarak zaten zayıf bulunan sivil topluma ve onun en önemli ögesi olan burjuvaziye karşı da görelî özerkliğini koruyabilmektedir. Dolayısıyla, Türk devlet aygıtının asli ögesi olan ordu, genelde devletin toplum karşısında özerkliği bulunduğu için de bu tür bir konuma sahiptir. Ancak, daha özel nedenlerden dolayı ordu, devlet aygıtının diğer kurumlarına göre 'daha fazla özerk' bir yere sahiptir.

Türkiye'de ordunun rolünü inceleyen bütün çalışmalar ilk olarak tarihsel faktörler üzerinde durmaktadır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih geleneğine dayanması bu yapılanma içerisinde ordunun önemini artırmış ve orduyu merkezi bir konuma getirmiştir.¹⁴ Milli Mücadelenin Mustafa Kemal'in öncülüğünde genelde askerlerden oluşan bir kadro tarafından yürütülmesi ve akabinde yeni devletin yine bu kadro tarafından kurulması, ülkenin temelini askerler tarafından atılması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'de orduyu inceleyen çalışmada William Hale, Milli Mücadele sonrası dönemin sivilleşme olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, 1908-1914 dönemi pretoryen özellikler taşıırken, Osmanlı devlet ve ordu yapısının bu özelliği 1924'ten sonra bir tür asker-sivil koalisyonuna dönüşmüştür ve ordu CHP'nin arkasında ikincil bir konuma düşmüştür.¹⁵ Atatürk bu dönemde orduyu siyasal sistemin dışına itmiştir. Kuşkusuz, ordunun CHP'nin gölgesinde kalmış olması, siyasal sistemdeki yerinde bir

¹²John McFadden, 'Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic,' *The Middle East Journal*, cilt 39 (Kış 1989).

¹³Örneğin, Dankwart Rustow, 'The Army and the Founding of the Turkish Republic,' *World Politics*, (Temmuz 1959).

¹⁴Semih Vaner, 'Ordu,' İrvin Cemil Schick ve Ahmet Tonak, der., *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 256.

¹⁵William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s.261.

gerilemeden çok, ülke yönetiminin zaten asker kökenli ve bir bakıma ordunun siyasal düzlemdeki temsilcisi olan İsmet İnönü'nün elinde olmasının bir sonucuydu.

Türkiye'de ordunun siyasal sistem üzerindeki konumunu hem güçlendiren hem de varolan bu yerin bir sonucu olarak görülebilecek bir diğer nokta askeri darbelerdir. Bunun en önemli etkisi, askeri darbelerin siyasal sistemin askerler tarafından biçimlendirilmesi sonucunu doğurmuş olmasıdır. Dolayısıyla, 1960'tan beri Türkiye'de siyasal sistemin genel hatlarını, yani anayasaları askerlerin belirlediği ancak kendi biçimlendirdikleri sistemin bir süre sonra tıkanıp gittiğini görüp yine kendi müdahaleleriyle düzeltme yoluna gittikleri bir siyasal süreç başlamıştır.

Ancak, siyasal sürece yapılan her müdahale ordunun zaten fiilen geçerli olan ağırlığını hem artırmış, hem de bunun hukuksal temellerini koyarak sağlamlaştırılmıştır. Bunu da 1960 darbesinden sonra kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun gelişimine bakarak anlamak olanaklıdır. MGK'nin kuruluşundan bu yana, hem yapısında askerlerin sayısal ağırlığı, hem de aldığı kararları hükümete iletmekteki, diğer bir deyişle hükümetin bu kararlara göre politika belirlemesindeki etkinliği artmıştır. Yani, her askeri müdahale ordunun etkinliğini artıran ona siyasal sistem içinde daha geniş özerklik sağlayan kazanımları beraberinde getirmiştir.¹⁶ 1980 darbesinden sonra, Anavatan Partisi Hükümetinin kurulduğu sıralarda, Kasım 1983'te Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkilerinin genişletildiği 2945 sayılı 'Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu' yürürlüğe girmiştir.¹⁷ Nihayet Refah iktidarı döneminde Ocak 1997'de MGK Genel Sekreterliği bünyesinde Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'nin¹⁸ kurulması ve Batı Çalışma Grubunun oluşturulmasıyla bu etkinlik en azından kurumsal olarak yeni bir içerik kazanmıştır.

Özellikle darbeler bağlamında bir de dış etkene değinmek gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminde, askeri darbelerin, bazı Afrika ülkelerini dışarıda tutarsak, genelde iki blokta birine bağlı ülkelerde meydana geldiği dikkat çekmektedir. Örneğin aynı tarihsel ve bir ölçüde ortak kültürel geçmişe sahip olan ama dış politikasında Bağılantısızlığı seçmiş olan Hindistan'da askeri darbe yaşanmamışken ve ordu siyasal yaşamdan uzak dururken¹⁹, Pakistan askeri darbeyle karşılaşmıştır. Yine, Batı kampı içinde yer alan İspanya, Yunanistan ve Türkiye ile ABD'nin arka bahçesi konumunda olan Latin ve Orta Amerika'da askeri darbeler hem sık rastlanmakta, hem de bunların gerçekleşmesinde bazı durumlarda ABD'nin doğrudan rolü olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Batı yazınında ileri sürüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerde ordunun iktidara el koyarak ilerici bir rol oynadığı yolundaki yaklaşımı kuşkuyla karşılamak gerekmektedir. Muhalif konumda bulunan çoğu ideoloji ve kurum gibi, ordu ya da silahlı oluşumlar, anti-empyralist

¹⁶ Bu konu çok sayıda çalışmada ele alındığından burada genel süreç verilmeyle yetinilmiştir. Örneğin, Mümtaz Sosyal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, Gerçek Yay., Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul, Afa Yayınları, 1994.

¹⁷ Gencer Özcan, 'Türkiye'de siyasal Rejim ve Dış Politika:1983-1993,' Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 299.

¹⁸ Ahmet İnsel, 'MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi,' *Birikim*, sayı 96 (Nisan 1997).

¹⁹ Sumit Ganguly, 'From Defense of the Nation to Aid to the Civil: The Army in Contemporary India,' Kennedy ve Louscher, *op. cit.*, s.11.

mücadele sırasında ve ülkelerin kuruluş aşamalarında bu tür bir rol oynayabilirler. Ne var ki, bir kez ülke yönetimini ele geçirdiklerinde, özellikle dış etkenlerin ağırlıklı olduğu gelişmekte olan ülkede yaşanan darbelerde bu rol tersine dönmektedir.

Türkiye'de siyasal ve toplumsal yaşamda ordunun sahip olduğu ayrıcalıklı yerin ve konumun toplumsal kültürle de ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada en önemli gösterge, ordunun Türk siyasal ve toplumsal yaşamında sahip olduğu yerin geniş halk kitleleri tarafından olumlanmasıdır. Yalnızca zaman zaman bazı aydınlar bunu bir sorun olarak gündeme getirmektedirler. Fakat bu konuda da farklı kesimlerden aydınlar arasında bir tutarlılığın, ortak bir tavır alışın söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu noktada belirleyici olan belli bir toplumsal-siyasal grubun ya da kesimin, o siyasal ortamda ordu karşısındaki konumu ya da ordunun bu aydınların içinde yer aldıkları toplumsal-siyasal kesimlere yönelik tutumudur. Örneğin, Türk solunun bir bölümü 1960 darbesini gerçekleştiren ve 1961 Anayasasını getiren TSK'yı olumlamakta, onun ilerici rolünü vurgulamakta, 1971 ve 1980 darbeleri ile bu darbeleri izleyen uygulamaları eleştirmektedir. İslamcı kesim ise askeri darbeler konusunda sessiz kalırken ve tarihsel olarak orduya kutsal-dinsel bir anlam yüklemeye çalışırken, özellikle 1990'ların ortalarından itibaren TSK'nın irticayı tehdit olarak görmesi ve Refah iktidarı süresince hükümet üzerinde baskı uygulayarak kamuoyunu harekete geçirmesi bu kesimin orduya bakışını olumsuz etkilemiştir. Liberal-ikinci cumhuriyeti savunan çevreler ise zaten genelde devletin ve ordunun siyasal yaşamdaki etkinliğinin azaltulmasını savunmaktadır ve 1980'ler ve 1990'lar boyunca bu tutumlarını artırarak sürdürmüşlerdir. İlginç bir biçimde, ordunun tepkisi siyasal gruplardan birine yöneldiğinde, karşıt tarafın orduyla işbirliğine gitmesi, en azından onu desteklemesi Türk siyasal sisteminin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, sosyal demokratlar da dahil olmak üzere sol kesimler 1980 darbesini gerçekleştiren ve siyasal İslamın yükselişine katkıda bulunan orduya eleştirel yaklaşırken, 1990'larda, siyasal İslam güçlenince, başta sol kesimin Aydınlıkçı olarak bilinen grubu olmak üzere sosyal demokratlar siyasal İslama karşı ordunun çevresinde kenetlenmişlerdir.

Bununla birlikte, radikal sol dışında, bütün bu gruplar orduya yönelik eleştirilerinde her zaman dikkatli ve ölçülü olma gereğini hissetmişlerdir. Kısacası, ne İslamcılar ne de sol kesimin önemli bir bölümü orduya karşısına almaya cesaret edememiştir. Bunun, özellikle siyasal partiler açısından, kamuoyu desteği bağlamında bir anlamı ve önemi olduğu düşünülebilir.

Dolayısıyla, genel olarak, Türk kültürünün bir bakıma ordunun toplum ve siyasal sistem içindeki bu ayrıcalıklı konumunu onayladığı söylenebilir. Bunu da en somut olarak darbeler verilen halk desteğinde görmek olanaklıdır. Bu durum doğal olarak ülkede biri siyasal iktidar diğeri de ordu olmak üzere iki meşruiyet kaynağı yaratmış ve ülkede bir sivil diğeri askeri birbirine paralel ikili devlet yapısı oluşturmuştur.²⁰ Bunun dış politika açısından yarattığı sonuçlar, iç politikaya müdahale etme konusunda meşruiyet sorunu çekmeyen TSK'nın dış politika gibi güvenliği ilgilendiren bir alanda çok daha geniş bir hareket alanına sahip olabilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin toplum ve siyasal sistem içindeki konumunu etkileyen bir diğer etken Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konumun getirdiği istikrarsızlıktan

²⁰ Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy," *Comparative Politics*, (Ocak 1997), s. 151; Suat Parlar, *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, İstanbul: Elibotek Yayınları, 1997, s.10.

kaynaklanan sorunlardır. Dış tehdidin her zaman iç tehditle başabaş gittiği, dışta Türkiye'yi tehdit eden ülke ya da çevrelerin her zaman içte de uzantıları olduğu varsayılmıştır. Bunların sonucu olarak ortaya bir tür 'milli güvenlik devleti' anlayışı çıkmıştır. Bu da tıpkı iç siyasal yapıda demokratikleşmenin gerçekleşmemesi gibi, dış politikanın da salt bir güvenlik anlayışına saplanıp kalmasına yol açmıştır. Bunun etkileri daha sonra tartışılacaktır. Ancak, bu etkenin öneminin de çok fazla abartılmaması gerekmektedir. Örneğin, Yunanistan İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan ve Yugoslavya'dan desteklenen komünist hareketin sonucunda ciddi bir iç savaş deneyimi yaşamış, sürekli olarak Türkiye'den tehdit algılamış hatta Türkiye ile zaman zaman savaşın eşiğine gelmiş olduğu halde bu ülkenin dış politikasında ordunun Türkiye'deki kadar belirleyici olmadığını görüyoruz. Yine, her ikisi de çatışma halinde bulunan Ermenistan ve Azerbaycan'da ordunun siyasal sistem içinde ağırlıklı olduğunu gösteren bir veri yoktur.

Ordunun Türk siyasal sistemi içindeki ağırlığını artıran ve etkisini daha çok 1980'ler ve 1990'lardan itibaren hissettiren bir diğer etken ise, bu dönem içinde ortaya çıkan içsel sorunlardır. Bunlardan ilki, 1984 yılından itibaren Güneydoğu bölgesinde PKK ile girilen savaştır. Bu gelişme, öncelikle ordunun burada savaşması gibi fiili, somut bir durumu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Kürt sorunu yalnızca Güneydoğu bölgesinde yürütülen savaşla sınırlı kalmamış, ABD ve Türkiye'nin müttefiği birçok ülkeden, komşularına dek çok sayıda ülke ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla da, zaten varolan güvenlik endişesini ve çevrelenmişlik odaklı bakış açısını besleyen, güçlendiren ve sonuçta ordunun etkinliğinin artmasını sağlayan bir etkene dönüşmüştür.

Yine, 1990'lara özgü bir gelişme olarak, daha önce değinildiği gibi, siyasal İslamın yükselişi ve özellikle bir yıldan kısa süren Refahiyol iktidarı, laik kesimlerin, Türkiye'de modernleşmenin ve laikliğin en sağlam temsilcisi olarak gördükleri orduyu bir kurtarıcı olarak tanımlamalarına neden olmuş ve TSK siyasal sistem içindeki konumunu pekiştirmiştir.

Ayrıca, 1990'larda siyasal sistemin giderek yozlaşması, mafyalaşma, yolsuzlukla ve çeteleşmeyle içiçe bir hal alması, halkın siyasal partilere ve kurumlara duyduğu inancı ve güveni sarsmıştır. Ordu ise kendisini büyük ölçüde bu bozulmanın dışında tutabilmiş ve kamuoyundaki güvenilirliğini artırmıştır.

Bütün bu etkenler ordunun Türk siyasal sistemi içinde ayrıcalıklı bir konumu olduğunu hatta, birçoklarının ileri sürdüğü gibi her zaman ve her koşulda iktidarda olan bir siyasal parti gibi davrandığı varsayımını desteklemektedir. Türk siyasal yaşamında günümüze dek işleyen süreç bu rolün giderek artmakta ve her bunalımla sağlamlaşmakta olduğunu göstermektedir.

4. Türkiye'de Ordu ve Dış Politika

Türkiye'de silahlı kuvvetlerin dış politikanın belirlenmesi sürecindeki yerine geçmeden önce, ordunun dış politikaya genel olarak nasıl baktığına değinmek gerekmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri genel olarak uluslararası ilişkileri ve dış politikayı Realizm, yani Siyasal Gerçekçilik açısından değerlendirmektedir. Bu da silahlı kuvvetlerin

uluslararası ilişkilerde güç ögesinin uygulayıcısı olması açısından kendi içinde tutarlı bir yaklaşımdır ve herhalde dünyadaki diğer ordular için de geçerlidir.

Askerler dış politikayı tamamiyle bir güç mücadelesi olarak almaktadırlar. Özellikle orta ve üst rütbeli kurmay subayların Türk dış politikasıyla ilgili olarak yazdıklarına bakıldığında en çok kullandıkları kavramların 'güç', 'güç dengesi', 'ulusal çıkar', 'strateji', 'jeopolitik' gibi kavramlar olduğu dikkati çekmektedir. Ekonomik etkenlerin öneminin giderek arttığı kabul edilmekle birlikte, ekonomik gelişmişlik kendi içinde bir gereklilik ya da bir hedef olarak değil, ulusal güce yaptığı katkı çerçevesinde, yani güç mücadelesinin bir aracı olarak ele alınmaktadır.

Askerlerin güvenliğe ve güç ögesine bu kadar önem vermesi doğal olarak Türk dış politikasına bakışlarını da belirlemektedir. Türk ordusunun sahip olduğu bakış açısına göre Türkiye sürekli tehdit altında olan bir ülkedir. Bu tehdit yalnızca Türkiye'nin yıllardan beri sorunlu ilişkiler yaşadığı Yunanistan, İran, Suriye gibi ülkelerle de sınırlı değildir. Genelde 'dış güçler' ya da 'dış mihraklar' olarak nitelenen, Türkiye'nin gelişmesini güçlenmesini istemeyen ve onu zayıflatmaya çalışan çevreler içinde Batılı ülkeler de bulunmaktadır. Hem iç hem dış sorunlarda 'dış güçler' tarafından desteklenen yıkıcı ve bölücü mihraklar planlı ve programlı olarak hareket etmektedirler.²¹ Bu yaklaşıma göre, Batılı devletler her durumda Yunanistan'ı ve Kıbrıslı Rumları desteklemektedir.²² Hatta bir Genelkurmay yayınında ABD, Fransa ve Yunanistan'ın Türkiye'nin doğusunda potansiyel bir tehdit oluşturan Ermenistan'a tamamen destek sağladığı belirtilmektedir.²³ Türkiye güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamak için NATO'ya üye olduğu halde, güvenliği ve toprak bütünlüğü yine NATO müttefikleri ya da onların desteklediği ülkeler tarafından tehdit ediliyorsa, o zaman bu ittifakın Türkiye açısından tam tersine bir işleve sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin çeşitli kaynaklardan gelen ve yoğunluğu hiçbir zaman azalmayan tehditlerle karşı karşıya olduğu izlenimi Türkiye'de orduya olan gereksinimi artırmıştır. Türkiye'nin düşman ülkelerle çevrelenmişlik içinde olduğu ve sürekli tehdit altında bulunduğu yolundaki algılaması, İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet tehdidiyle başlamış, 1950'lerin ortalarından sonra Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu, Suriye ile Hatay sorunu, 1980'lerde İran devriminin yansımaları, Kürt sorunu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan ile ilişkilerdeki sorunlarla devam ederek güncelliğini hep korumuştur. Hatta buna, tehdit algılaması içine Soğuk Savaş sonrasında giderek Türkiye'nin Batılı müttefikleri de girmiştir.

Bu düşmanlık ve tehlike ortamı içinde kendisini devletin asli ögesi olarak gören TSK dış politikayı en yetkili olduğu alanlardan biri olarak kabul etmektedir. Özellikle, Türk-Yunan ilişkilerinde, Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu gibi konularda ve İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde ordunun oldukça belirgin bir rol oynadığı görülmektedir. Bunu üst düzey komutanların yurtdışına yaptıkları ziyaretler ve zaman zaman yaptıkları

²¹Tamer Kumkale, 'Değişen Dünya Güç Dengesi İçinde Türkiye'nin Yeri ve Önemi,' *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 327 (Ocak 1991), s. 95.

²²İhsan Gürkan, 'Türkiye'nin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi,' *Türkiye'nin Savunması*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, 1987, s. 24.

²³Erdoğan Öznal, *Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeostratejik Önemi*, Ankara Genelkurmay Başkanlığı, 1992, s. 74.

açıklamalardan çıkarmak olanaklıdır. Örneğin, Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde TSK doğrudan girişimi eline almış ve bu durum iç basının olduğu kadar yabancı gözlemcilerin de dikkatini çekmiştir.²⁴ Zaten genel olarak Türkiye'nin iç ve dış güvenlik algılamalarını tespit eden ordu. Zaman zaman basına yansıyan ve Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) adı verilen belgelerle Türkiye'nin iç ve dış güvenlik şemaları çizilmekte ve dış politika bu genel esaslar etrafında belirlenmektedir. Kısa vadede ortaya çıkan değişiklikler hemen bu belgelere eklenmektedir. Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında bunlar görüşülmekte ve neredeyse otomatik olarak sivil hükümetlerce de kabul edilmektedir. Yine 1997'den itibaren artık açık bir biçimde gazetelerde yer alan ve kamuoyunun gündemine sokulan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi adındaki belge aynı doğrultuda Türkiye'nin tehdit ve güvenlik önceliklerini belirlemektedir.

Ordunun, dış politikanın özellikle ulusal güvenliği ilgilendiren yönlerinde politika oluşturulması sürecinde belli bir ağırlığının olması doğal, hatta gereklidir ve bu diğer ülkeler için de geçerlidir. Fakat Türkiye'de ordu bu süreçte danışma ya da etkili olmanın ötesinde belirleyici de olmaktadır. Türkiye'de zaman içinde demokratik kurum ve kuralların yerleşmesi ve demokratik kültürün gelişmesi sonucunda, ordunun hem siyasal sistem üzerindeki vesayetinde ve hem de dış politikanın belirlenmesindeki rolünde belli bir gerileme ortaya çıkmamış, tam tersine bu etkinlikte bir artış olmuştur.

Bu konuda, sözü edilmesi gereken bir diğer nokta aslında sivilin de askerlerin bu tehdit algılamaları konusunda hemfikir olmaları ve aynı dış politika anlayışını benimsemiş olmalarıdır. Örneğin, Kıbrıs sorunu ya da Suriye ile ilişkiler konusunda, genelde Demokrat Sol Parti'nin, daha özeldede Erol Manisalı, Mümtaz Soysal, Şükrü Elekdağ gibi isimlerin TSK ile görüş birliği içinde olduğu söylenebilir. Kısacası, birçok 'sivil'in dış politika konularında askerlerden daha fazla gücü ön plana alan politikaları savunması gibi örnekler bu konuda sivilin de sorumluluğunu göstermektedir. Bunun yanında, TSK bütçesinin Millet Meclisinden Silahlı Kuvvetleri övücü konuşmalar ve alkışlar arasında geçmesi,²⁵ bazı politikacıların bunalım durumlarında askerleri müdahale yapmaya davet emeleri gibi örnekler de dikkat çekicidir.

Bununla birlikte, hükümetlerle TSK'nin dış politika konularında benzeri görüşleri savunduğu genelde kabul edilse bile, asıl önemli olan, herhangi bir siyasal iktidarın ağırlıklı olarak ordu tarafından belirlenen bu çizginin dışına çıkıp çıkamayacağıdır. Örneğin, hem Türkiye'nin yukarıda belirtilen pretoryen devlet yapısının bir sonucu olarak, hem de 1980'lerde ANAP, 1995'te Çiller Hükümetinin ilk dönemi, 1996'da Refah iktidarı sırasında yaşanan ampirik gelişmeler bunun olanaklı olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Özal iktidarı boyunca Kıbrıs konusunda istediği radikal dönüşümü gerçekleştirememiştir. Çiller iktidara gelmeden önce yaptığı konuşmalarda Kıbrıs'ın Türkiye'nin sırtında bir yük olduğunu, Kürt sorunu için Bask modelinin denenebileceğini söylemiş ancak iktidara gelince geri adım atmak zorunda kalmıştır. Refah iktidarı ise dış politikanın neredeyse tamamen askerlerin denetimine geçtiği bir dönem olmuştur. Refah Partisi gibi anti-siyonist ve bir ölçüde anti-semitik bir partinin iktidarı sırasında Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri en üst düzeye yükselmiştir. Burada önemli olan nokta, Özal, Çiller ya da Erbakan iktidarlarının Kıbrıs sorununa ya da İsrail ile ilişkilere

²⁴ Nicole Pope, 'Turkey's Generals Behind the Israeli Axis,' *Middle East International*, sayı 550 (16 Mayıs 1997).

²⁵ Bu konuda bak. Özdemir, *op.cit.*, s. 254.

yaklaşımlarının içerik olarak doğru olup olmaması değil, yalnızca siyasal iktidarların Türkiye'nin güvenliği çerçevesinde yerleşmiş politikalarda önemli bir değişiklik yapamamış olmalarıdır. Yoksa, Körfez Savaşı örneğinde ele alınacağı gibi, sivil iktidarın izleyeceği politikalar Türkiye'nin başına daha çok sorun getirme potansiyeli de taşıyabilmektedir.

Türkiye'de ordunun dış politikadaki ağırlığı 1990'larda çok açık bir nitelik kazanmıştır. Daha önceki dönemlerde ordu, belli bir süreç içinde oluşmuş Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkileri gibi konularda doğrudan belirleyici değil, belirlenmiş politikalardan sapmaların önünde bir engel iken, 1990'larda, daha önce değinilen nedenlerden ötürü, dış politikada girişimi eline almaya ve bunu daha açık bir biçimde yapmaya başlamıştır. Seçimle gelen hükümetlerin bulunduğu bir ülkede generaller artık sık sık Türk dış politikasını ilgilendiren konularda açıklamalar yapabilmektedirler. Devletin bürokrasi kanadını oluşturan askerlerin, dış politikayı doğrudan ilgilendiren ve bazı durumlarda doğrudan komşu bir ülkeyi eleştiren açıklamaları özellikle son yıllarda sık rastlanılan bir durum olmuştur ve artık alışılan bir gelişme halini almıştır. Örneğin, Genelkurmay Başkanı basına Yunanistan'ı, Suriye ya da İran'ı eleştiren, bazen tehdit eden açıklamalar yapabilmektedir.²⁶ Yazılı basınla ordunun Kıbrıs ya da Suriye politikası türünden yazılar çıkmaktadır. Oysa, bürokratik kurumların ancak görüşleri olabilir. Politika belirlemek siyasal iktidarların görevleridir. Fakat siyasal sistemin içinde bulunduğu koşullarda, iktidarların politika üretmemesi bu boşluğun ordu tarafından doldurulması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin 1990'lar boyunca 13 Dışişleri Bakanı değiştirdiği düşünülürse, ordunun bu konudaki etkinliğinin ortaya çıkış koşulları daha açık bir biçimde ortaya çıkar. TSK uygulamadaki bu etkinliğini kurumsal olarak da geliştirmekte ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki bölünmeye benzer biçimde bir yapılanmaya gitmektedir. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde Kıbrıs ve Türk-Yunan dairesi kurulmuş olması bu noktada ilgi çekici bir gelişmedir.

Ordunun dış politikada, danışma işlevinin ya da bu süreci etkileyen kurumlardan biri olmanın ötesine geçen bu belirleyiciliğinin sonuçlarından da söz etmek gerekmektedir.

Bir defa askerlerin dış politikaya yaklaşımlarına baktığımızda şunu görmekteyiz. Dış politika, özellikle dünyanın bu bölgesinde Realist kuramı haklı çıkaracak denli güç ilişkilerini içerse de, çok daha karmaşık bir süreçtir ve çok sayıda faktörü içerir. Askeri mantık, doğası gereği, 'dost-düşman' ayrımına dayanır ve bunun dış politika alanına yansımaları ise güç ve strateji konularına odaklanmak biçiminde olur. Oysa dış politika çeşitli araçlardan oluşur ve askeri güç bunlardan yalnızca biridir. Dolayısıyla, dış politikayı araçlarından biri olan askeri güç ilişkileri çerçevesinde görmek bu sürece bir tür tek boyutluluk getirmektedir. Oysa, dış politika sürecinde öncelikle uygulanacak yöntem diplomasidir. Diplomasinin temelinde ise uzlaşma yatar. Taraflar belli konularda karşılıklı ödünler vererek orta bir noktada buluşurlar.

Dolayısıyla, buradan ikinci noktaya geçebiliriz. Bu da, dış politikanın sonuçta 'politik' bir alan olması ve ordunun bu alana bu kadar girmesinin bu kurumun kendi yapısı ve konumu açısından zararlı olabileceğidir. Bürokratik ve uygulamaya yönelik bir kurum olarak ordunun hem politika belirlemesi, hem diplomasiyi uygulaması, hem de

²⁶Milliyet, 30 Ekim 1997; Hürriyet, 4 Kasım 1997.

gerektiğinde gerçek işlevi olan kuvvete başvurması bu kurumun üzerine çok fazla yük binmesine neden olmaktadır.

Bu konuda, ilginç bir gelişme 31 Mayıs 1996 tarihinde Napoli'de yapılan bir NATO toplantısı sırasında, görevli Türk subayının Girit adası yakınlarındaki Gavdos adasının statüsünün tartışmalı olduğunu açıklaması üzerine yaşanmıştır. Bütün hukuksal belgelerin Yunanistan'a ait olduğunu gösterdiği bu adayı, Türk subayı tartışmalı statüde göstermeye çalışmış, bunun üzerine Yunanistan Türkiye'nin toprakları üzerinde gözü olduğu iddiasını bir kez daha gündeme getirmiştir. Bu sırada Genelkurmay Türk subayının yaklaşımını bir süre desteklemiş, ancak Türk Dışişleri Bakanlığı'nın geri adım atması ve itirazını geri çekmesi üzerine gerginlik ortadan kalkmıştır.²⁷ Türkiye'nin Yunanistan ve diğer komşularıyla ilişkilerin hep tepki politikası izlediği ve Türkiye'nin bir girişimde bulunarak Yunanistan'ı sıkıştırmaya, bu ülke için bir dış politika sorunu yaratma amacı taşıdığı izlenimi veren bu girişimde ilk ciddi sorun bunun bir subay tarafından ortaya atılmış olmasıdır. Dolayısıyla, bu girişim doğrudan Türk ordusunun yayılmacı emeller taşıdığı şeklinde algılanmıştır. İkinci olarak da, Türkiye diplomasi tekniği açısından daha sağlam basabileceği ve hukuksal olarak en azından tartışmalı olabilecek bir konu yerine, geri adım atmak zorunda kalacağı bir konuyu gündeme getirmiştir.

Yine, bu konuda daha önemli bir gelişme Ekim 1998'de Suriye ile yaşanan krizdir. Bu gelişme sırasında ilk açıklamayı Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Suriye sınırında sert mesajlar vererek yapmış, bunu politikacıların açıklamaları izlemiştir. Ardından, Suriye sınırına asker kaydırıldığı ve sınır bölgesinde tatbikat yapılacağı bildirilmiştir. Sonuçta, Suriye ile bir anlaşma sağlanmış ve bu ülke PKK lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarından çıkarmıştır. Fakat her dış politika girişimi beklenen sonucu vermeyebilir ve bunun siyasal bir bedeli vardır. Bu bedeli siyasal iktidarlar genellikle seçim dönemlerinde öderler. Ordu ise bürokratik bir kurum olarak siyasal sorumluluk almadığından, dış politikada doğrudan ve açık olarak politika belirlerse ve o politika başarıya ulaşmazsa, bir kurum olarak yıpranır. Bunun yaratacağı sonuçlar daha ciddi olabilir. Örneğin, Yunan cuntasının Kıbrıs'ta darbe düzenlemeye kalkıp başarısız olması ve Türkiye'nin müdahalesini engelleyememesi bu ülkede ordunun saygınlığının yıpranmasına neden olmuştur.

Ayrıca, Türkiye hem çevresindeki ülkeler, hem de uluslararası alanda dış politikası ordu tarafından belirlenen bir ülke görünümü vermektedir.²⁸ Yani, bu durum Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığı imajını doğurmaktadır.

Devletler doğal olarak diplomasi sürecinde ellerindeki kozları, olanakları kullanırlar. Türkiye de dış politikasını yürütürken özellikle komşu ülkelerle ilişkilerinde arkasına askeri gücünü alarak hareket etmektedir. Bunun dış yansımalarına bakıldığında,

²⁷ Gavdos krizinin değerlendirilmesi için bak. Çağrı Erhan, 'Türk-Yunan İlişkilerinde Gavdos Bunalımı ve Düşündürdükleri,' *Mülkiyeler Birliği Dergisi*, sayı 193 (Temmuz-Ağustos 1996).

²⁸ Özellikle Yunanlı yazarlar ve politikacılar bu noktayı giderek daha sık gündeme getirmektedirler. Örneğin, Gregorios Demestichas, 'Greek Security and Defense Policy in the Eastern Mediterranean,' *Mediterranean Quarterly*, cilt 8, sayı 2 (Güz 1997), s. 222. Bir Rus yazar da bu noktaya değinmektedir. Vadim Markushin, 'Russia-Turkey: Doomed to Be Eternal Neighbours,' *Perceptions*, cilt 2, sayı 1 (Mart-Mayıs 1997), s. 97.

görel olarak Türkiye'den daha zayıf durumda bulunan komşu ülkelerin bu durumu nasıl algıladığı önemli bir konudur ve sorunun bu yönü genelde ihmal edilmektedir. Türk dış politikasının belirlenmesinde askerlerin ağırlıklı rolü olması ve Türkiye'nin güç kullanabilmesi, özellikle komşu ülkelerde belli ölçüde bir kaygı da yaratmıştır. Örneğin, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesi Suriye'yi daha fazla silahlanmaya itmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'ın tamamıyla Yunanistan'ın eline geçmesini hem Batıdan hem de güneyden stratejik olarak çevrelenmişlik olarak görmesi gibi, Suriye de Kıbrıs'taki Türk askeri varlığını hem kuzeyden hem de batıdan bir çevrelenmişlik olarak görüyor olmalıdır.

Türkiye'nin sürekli olarak verdiği barışçı mesajlara ve sorunları görüşmelerle çözüme önerilerine karşın, Yunanistan'ın Türkiye'den kaynaklanan güvenlik endişelerinin bir türlü giderilememiş olmasında Türkiye'nin bu konuda yeterince ikna edici olamamasının da rolü olabilir. Kuşkusuz, bu noktada getirilen yaygın açıklama Yunanistan'ın Türkiye ile tarihsel olarak sorunlu bir ülke olduğu ve bu konuda irrasyonel, hatta 'paranoid' bir tavra sahip olduğu şeklindedir. Ne var ki, bu yaklaşım belli bir doğruluk payı içerse de, 1950'lerden bu yana bu konuda hiçbir ilerleme kaydedilmemiş olmasında, Türkiye'nin Özal dönemindeki kişisel ve bazı işadamları aracılığıyla yaptığı girişimler dışında, etkili bir çaba sarfetmemesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Örneğin, iki ülke arasında süren çok yüksek maliyetli silahlanma yarışına²⁹ rağmen Türkiye'nin şimdiye dek, en azından Batı bölgesini içine alacak bir silahsızlanma, ya da Bulgaristan ile 1992'de yaptığı gibi sınır bölgesinde karşılıklı asker indirimi gibi öneriler getirmedeğini görüyoruz.

Türk dış politikasında tarihsel nedenlerle de diplomasi sürecine karşı belli bir güvensizlik oluşmuştur. Bu konuda, özellikle Girit adasının Osmanlı egemenliğinden çıkışı gündeme getirilmektedir. Silahlı kuvvetler içinde bu yaklaşım daha da güçlüdür. Bunun da temelinde dış dünyanın güvenlik, tehdit ve bir varolma (beka) sorunsalı etrafında ele alınması yatmaktadır. Bu yaklaşım daha çok Kıbrıs ve Ege sorunları açısından geçerlidir ve herhangi bir noktadaki geri çekilmenin beraberinde diğerlerini getireceği kuşkusuna dayanır.

Kuşkusuz, dış politika sürecinde doğrudan güç kullanımına ya da güç kullanma tehdidine başvurulmasının gerekli olduğu durumlar ortaya çıkabilir. Ancak, burada da iki önemli noktaya dikkat edilmesi gerekir. Birincisi, diplomatik ve diğer yolların denenip tükenmesi, ikincisi de bu kararın sivil iktidar tarafından alınması gerekmektedir. Örneğin, Refah Partisi iktidarı döneminde, TSK'nın Kuzey Irak'ta düzenlediği operasyondan hükümet sonradan haberdar olmakta ya da PKK'nın ikinci adamı Şemdin Sakık'ın sınır ötesi bir operasyonla yakalanıp Türkiye'ye getirilmesini hükümet ajanslardan öğrenmektedir.³⁰

1980'lerde Türkiye'nin ekonomik alanda dışa açılması gibi, askeri açıdan da dışa açılmaya başladığını görüyoruz. Türkiye Kuzey Irak'a defalarca askeri operasyon

²⁹İngiltere'de yapılan bir araştırmaya göre, 1988-1992 yıllarında Türkiye ve Yunanistan'ın silah alımında uluslararası alanda ilk beş ülke arasında olduğu tespit edilmiştir. Lyle Goldstein, Tasos Kokinides ve Daniel Plesh, *Fueling Balkan Fires: The West's Arming of Greece and Turkey*, Londra, 1993.

³⁰Milliyet, 14 Nisan 1998.

düzenlemiş, Somali, Bosna ve Arnavutluk'a BM'nin emri altında askeri birlikler, Azerbaycan'a askeri danışmanlar göndermiş, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Azerbaycan ile askeri anlaşmalar yapılmış, Suriye'yi sıkıştırmak için de İsrail ile askeri işbirliğine gitmiştir. Ayrıca, TSK yabancı subaylar için eğitim programına hız vermiş ve 1998'de 29 ülkeden subaya askeri eğitim sağlamıştır. Özellikle, Bosna-Hersek ve Arnavutluk ordusunun eğitiminde TSK önemli bir rol üstlenmiştir. Bu da TSK'nın Türk dış politikasındaki sık ve etkin bir biçimde kullanıldığını göstermekte ve bu sıklıkla birlikte ordunun etkisi de artmaktadır.

Türk dış politikasında askerlerin etkinliğini azaltma yönündeki en önemli girişim Özal döneminde gerçekleşmiştir. 1980'lerde yaşanan ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak burjuvazinin ve sivil toplumun güçlenmesi Özal iktidarlarının bu sivilleşme girişimini başlatmasında ve sürdürmesinde etkili olmuştur. Türkiye'de iş dünyası 1980 darbesine destek vermekle birlikte, ülkede istikrar sağlandığında, uluslararası kapitalizmle bütünleşmede ayakbağı olarak gördüğü ordunun ve sivil bürokrasinin etkinliğinin azaltılması konusunda Özal iktidarının arkasında yer almıştır. 1980'lerde ortaya çıkan anti-bürokratik söylemin altında bu etken yatmaktadır. İşte bu genel çerçevede içerisinde, Özal siyasal sistemi sivilleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması görüşünün ortaya atılması, 1987'de Genelkurmay Başkanlığı'na atanma sürecinde Özal'ın müdahale ederek Necdet Öztoran yerine Necip Torumtay'ı atması ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın Müsteşarlığına sivil kökenli birinin (muhtemelen Hiram Abas'ın) getirilmeye çalışılması gibi girişimler bu yöndeki kurumsal ve hukuksal düzenleme çabaları olarak görülebilir. Özal yönetimi yeni bir polis yasası çıkararak orduya karşı polis örgütünü güçlendirmeye çalışmıştır. Bunun etkileri daha sonraki dönemde, 1990'ların sonuna doğru ordu ile polis arasındaki çekişmede ortaya çıkacaktır. Yine bu türden sayılabilecek gelişmeler arasında Özal'ın Kasım 1989'da Cumhurbaşkanlığına seçilerek, emekli generallerin cumhurbaşkanı olması gibi bir geleneği yıkmak istemesi de sayılabilir.

ANAP iktidarları bir yandan karar verme sürecini sivilleştirmeye çalışırken ve ekonomide liberalleşmeyi yaşama geçirirken demokratikleşme konusunda benzeri girişimlere ya girişmemiş ya da bunlar yüzeysel kalmıştır. Örneğin, Özal'ın kendisi eski politikacıların siyasete dönmeleri için yapılan referandumda karşı yönde tavır almıştır. Ceza Yasasındaki 141. ve 142. maddeler kaldırılmış ancak yerlerine bunları telafi edecek maddeler getirilmiştir. Kuşkusuz bu dönemde siyasal sistemde belli ölçüde sivilleşme yaşanmış, zaman içinde askerler en azından görüntüde perde gerisine düşmüşlerdir. Bu sürecin 1989'da tamamlandığını ileri süren Ahmet Evin de sözcükleri dikkatlice seçerek, demokratikleşmeden değil, sivilleşmeden söz etmektedir³¹

Yine, insan hakları konusunda Türkiye'de belirgin bir ilerleme sağlanamamış, diğer bir deyişle, askeri yönetimden 'sivil' yönetime, kapalı ekonomiden açık liberal ekonomiye geçilmiş ancak gerçek 'demokratik' bir yönetime geçilememiştir. Özal demokrasinin en temel kurumu olan parlamentoyu karar verme sürecinden dışlamaya çalışmış, birçok karardan kendi bakanları bile sonradan haberdar olmuştur.

³¹ Ahmet Evin, 'Demilitarization and Civilianization of the Regime,' Metin Heper ve Ahmet Evin, der., *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder, Westview Press, 1994, s. 40.

Özal'ın iç ve dış politikada ordunun ağırlığını azaltma yönündeki girişimleri demokratikleşmeden değil, ekonomik ve siyasal programını daha kolay uygulayabilmek kaygısından kaynaklanmıştır. İktidarının son yıllarına doğru Özal sivil ve asker bürokrasiyi olduğu kadar kendi hükümetinin bakanlarını da atlamaya başlamıştır. Ancak, Kıbrıs sorununda Denktaş'a baskı yapmak ya da Genelkurmay ve Dışişleri'nin karşı çıkmasına rağmen 'dörtlü' konferans önermek gibi orduyu bazı durumlarda dışlayarak politika geliştirmeye çalışmışsa da, Kıbrıs'tan belli bir miktar asker çekme konusunda bile orduyu ikna edememiş ve bunun da daha fazla üstüne gitmemiştir.

Özal'ın özellikle Kürt sorunu konusunda askerlerden daha farklı bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Kürt sorununun çözümü konusunda hem içte burjuvaziden baskı gelmeye başlamıştır, hem de ABD'nin bu konuda geliştirdiği bazı formüller söz konusudur. Güneydoğu'da savaşın sürmesi hem ülke kaynaklarının bir kısmının askeri alanlara kanalize edilmesine neden olmakta, hem de ordunun siyasal sistem içindeki yerini yeniden sağlamlaştırmaktadır. Ayrıca, Kürt milliyetçiliğinin yükselişi Türk milliyetçiliğinde de bir yükselişe neden olmuştur. Ülkenin toprak bütünlüğü sözkonusu olduğu için ordunun ve tutucu kesimlerin, Türkiye'nin içten ve dıştan sürekli tehdit altında bulunan bir ülke olduğu yolundaki söylemlerini de güçlendirmiştir. İşte bu koşullar altında beklenmedik bir anda ortaya çıkan Körfez bunalımı, Kürt sorununun çözümü ve ekonomik bazı kazanımlar elde etme konusunda Özal'ın kafasında varolan projelerin büyük bir olasılıkla ABD'nin de desteğiyle yaşama geçirilmesi olasılığını ortaya çıkarmıştır.

5. Körfez Savaşı: Sivilleşme Çabasının Sonuçları

Irak birliklerinin 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi Türkiye'yi de birçok açıdan doğrudan etkileyen gelişmelere yol açtı. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine yönelik olarak izlediği geleneksel politika, bu sorunlara ve ilişkilere çok fazla bulaşmamak biçimde özetlenabilir. Yüzünü Batıya çevirmiş bir ülke olarak Türkiye Orta Doğu'nun istikrarsız siyasal ortamı içine çekilmek istememiştir. Ne var ki, Özal döneminde özellikle ekonomik ve bir ölçüde siyasal açıdan bu bölgeye daha fazla ağırlık verilmiş ve 1980'lerin ortalarında Türkiye'nin bu bölgeye yaptığı ihracat AT'ye yaptığı ihracat değerlerine ulaşmıştır.

Körfez Savaşı sırasında Cumhurbaşkanı olan Özal, Yıldırım Akbulut gibi etkinliği sınırlı bir Başbakanın da varlığından yararlanarak dış politikayı kendi denetimine almıştır. Özal'ın o dönemdeki açıklamalarına ve anılarına baktığımızda görünürde bu bunalımdan iki türlü yarar sağlamak istediği görülmektedir. Birincisi, burada Batılı ülkelerin yanında yer alarak Avrupa Topluluğu'na tam üyelik yolunda bazı kolaylıklar ve ödünler sağlamaktır. Bunu Özal'ın anılarında açıkça görmek olanaklıdır.³² İkinci olarak ise, Türkiye'nin uluslararası alanda önemli bir ülke olduğu izlenimini yaratmak, Türkiye'yi bölgede lider bir ülke haline getirmek ve aktif dış politika uyguladığı izlenimini doğurmaktır. Bu doğrultuda, örneğin, 2 Ağustos'taki işgalden sonra Millî Güvenlik Kurulu toplanıp petrol boru hattını kapatmama kararı aldığı halde, Özal 8 Ağustos'ta boru hattının kapatıldığını açıklamıştır. Hatta dönemin Genelkurmay Başkanı

³²Mehmet Barlas, Turgut Özal'ın Anıları, İstanbul, Sabah Kitapları, 1994, s. 128.

Necip Torumtay bu kararı televizyondaki haberlerden öğrendiğini yazmaktadır.³³ Bu da daha çok bireysel bir girişim olarak gözükmektedir. Özal'ın izlediği bireysel politikanın en önemli göstergeleri o dönemde Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın istifalarıdır. Ancak bu bireysel politikanın Türkiye'yi ciddi maceralara sürükleyecek olan bir diğer amacı vardır. O da Kuzey Irak'ta Musul ve Kerkük bölgesindeki petrol alanlarının ele geçirilmesi projesidir. Bu proje yalnızca petrol alanlarıyla da ilgili olmayıp, Kuzey Irak Kürtleriyle Türkiye'deki Kürtlerin de içinde yer alacağı bir tür özerklik planını da içermektedir. Bu politikanın da gerisinde Özal'ın her zaman yakın ilişkiler kurmuş olduğu ABD bulunmaktadır. Kuşkusuz bugünkü koşullarda bu iddianın ikinci kısmını kanıtlamak tam olarak olanaklı görünmese de eldeki veriler bu tür bir projenin varlığını göstermektedir. Torumtay, Özal ile yaptıkları görüşmelerde kendisine sürekli olarak Musul ve Kerkük'ün Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu hatırlattığını söylemektedir.³⁴

Genelde ABD'nin politikası özellikle bölgede petrol açısından zengin ülkeleri zayıf bırakmak ve/veya denetim altında tutmaktır. Batılı ülkeler geçmişte, bu yüzden Suudi Arabistan'ın etrafında küçük petrol devletleri oluşturmuştur ve Musul-Kerkük bölgesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. ABD'nin bu konudaki raporlarına baktığımızda, Kürt sorununda Amerikan çıkarlarına en uygun politikanın Kürtlere özerklik sağlanması olduğunu görmekteyiz.³⁵ Gerçi ABD Irak'ın tamamen parçalanmasından da çekinmektedir çünkü bu durumda güneydeki Şii'lerin ayaklanıp bağımsızlıklarını elde etmesi sonucunda İran'ın güçlenmesi olasılığından rahatsızlık duymaktadır.³⁶ ABD hem Irak'ı zayıflatıp hem de kendisine bağlı bir Kürt devleti oluşturarak bölge üzerindeki egemenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması Türkiye'nin tepkisini çekeceğinden, ABD, Türkiye'ye Musul-Kerkük petrollerinden pay sağlayarak karşılığında Kürtlere özerklik verme planını devreye sokmuş, Özal da bunun bölgeki savunucusu ve uygulayıcısı olarak belirmiştir. Bunun göstergelerini şöyle sıralamak olanaklıdır. Birincisi, Özal içinde Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın da olduğu bir 'Kriz Masası' oluşturmuş ve MGK'ya toplantıya çağırılmışsa da bütün kriz politikasını telefon diplomasisiyle yürütmüştür. Örneğin, yaptığı bir açıklamada 'savaşa girmeme umudunun kuvvetli' olduğu gibi bir ifadeyi tercih etmiş ve Türkiye'nin bir şekilde savaşa girme olasılığının bulunduğu düşüncesini kamuoyunun gündemine sokmuştur.³⁷ İkinci olarak, yine Özal'ın girişimiyle Başbakanlık TBMM'ye bir tezkere sunarak 'Körfezde başlayan savaş dolayısıyla TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına ve kuvvetlerin kullanılmasına izin verilmesini' istemiştir. Bunun anlamı hükümete savaş yetkisinin verilmesidir. Özal, bu doğrultuda yaptığı bir açıklamayla Türkiye'deki üslerin ne zaman

³³ Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 104.

³⁴ *Ibid.*, s.115.

³⁵ Alfred Prados, *Kurdish Separatism in Iraq: Developments and Implications for the US*, CRS, 1991, s.34.

³⁶ *Ibid.*, s.35.

³⁷ Hulki Cevizoğlu, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, İstanbul, Form Yayınları, s.37.

kullanılacağına Amerikalı komutanlar karar verir diyerek sorumluluğu ABD'ye bırakmıştır. Gerçekten de ABD savaş uçakları bombardımanlar için İncirlik üssünü kullanmıştır. Özal'ın bu çabaları muhalefetten de tepki görmüş, basında bazı yazarlar bu girişimin altında yatan Musul-Kerkük projesini farketmişlerdir.³⁸ Genelkurmay Başkanı, Özal'ın ABD Başkanı Bush ile yaptığı bir görüşmede askeri ortak noktalar konusundaki temaslar için kendisini Amerikalı yetkililere 'temas noktası' olarak gösterdiğini belirtmektedir.³⁹

Bu bunalım ve savaş sırasında Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Safa Giray istifa etmişlerdir. Böylesine önemli bir dönemde, bu kadar kritik konumda bulunanların istifalarının önemli nedenleri olmalıdır. İstifa nedeninin yalnızca Özal'ın kararları alış biçiminden mi, yoksa kararların içeriğinden mi kaynaklandığı sorusu önem taşımaktadır. Bu üç kritik kurumun başındaki kişilerin Kuzey Irak'a yapılacak bir saldırının sorumluluğunu üstlenmek istememiş olabilecekleri akla gelmektedir.

Burada, önemli olan nokta dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın aldığı tutumdur. Torumtay'ın bir asker olarak Kuzey Irak'a karşı askeri bir harekate karşı çıktığı anılarından ve daha sonra basına yaptığı açıklamalardan bilinmektedir. Silahlı kuvvetlerin başı olarak ordunun silah kullanmasına karşı çıkmasının nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Askeri-stratejik neden. Torumtay yaptığı açıklamalarda söz konusu projenin askeri strateji açısından sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Buna göre, söz konusu askeri hareketin hedefleri belli değildir. Bağdat'a kadar gidilip düşman kesin olarak yenilgiye uğratılmadan bu bölgenin ele geçirilmesi uzun vadede daha büyük sorun yaratacaktır. Ayrıca, bu bölgeye büyük miktarda asker kaydırmanın Trakya, Doğu Anadolu ve Kıbrıs'ın güvenliğini zayıflatacağını belirtmiştir.⁴⁰

2. Siyasal neden. Torumtay'ın açıklamadığı ancak daha geçerli olduğu düşünülebilecek olan bu tür bir hareketin ortaya çıkarabileceği siyasal sonuçlardır. Genelde askerlerin sorunları çözmede askeri güç kullanma eğiliminde olduğuna değinilmişti. Ancak, Silahlı Kuvvetler bu durumda Türkiye'nin kendi iradesiyle değil, bir başka ülkenin çıkarları doğrultusunda bir bataklığa sürüklendiği düşüncesinde olmuştur. Özal'ın bu dönemde sözünü ettiği federasyon fikrinin askerleri fazlasıyla rahatsız etmiş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zaten Torumtay da üstü kapalı olarak Türkiye'nin Orta Doğu çıkmazına sinsi oyunlarla çekilmesinden ve Kürt sorununun yaygınlaşması olasılığından söz etmektedir.⁴¹

Türk Silahlı Kuvvetleri, ulusal savunma sanayinin oluşturulması yönündeki girişimlere karşı, birçok açıdan ABD'ye bağımlı ve NATO'ya bağlı kurumdur. Ama, TSK, ABD ya da NATO bağlantısının bulunduğu bu tür durumlarda askeri eylemlere

³⁸ Bak. Mümtaz Soysal, *Milliyet* 18 Ocak 1991; Emin Çölaşan, *Hürriyet* 18 Ocak 1991.

³⁹ Torumtay, *op. cit.*, s. 118.

⁴⁰ *Ibid.*, s.116.

⁴¹ *Ibid.*, s. 116,129.

ancak kendi ulusal çıkar algılamalarıyla kesiştiğinde girmektedir. Bunlara örnek olarak Kore Savaşı, Somali ve Bosna'daki askeri girişim ve faaliyetler verilebilir. Kıbrıs hareketi ve Kuzey Irak'a yönelik operasyonlar ise Türkiye'nin kendi girişimiyle başlattığı askeri hareketlerdir. Bu yüzden, ABD kaynaklı ve Özal'ın uygulamaya koymaya çalıştığı Kürt federasyonu projesi ordunun dış politikada geleneksel güç kullanma perspektifinin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla, ABD destekli Kürt federasyonu projesi bu çerçeveye oturmadığı için gerçekleşmemiştir. Yoksa, ordunun Kuzey Irak'a kendi tanımladığı ulusal çıkar hedeflerini gerçekleştirmek için askeri operasyon düzenleme konusunda herhangi bir sıkıntısı ya da çekingenliği yoktur. Ne var ki, ABD bu projeden tam olarak vazgeçmiş görünmemektedir. Körfez savaşı sonrası Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt bölgesi oluşturmuş ve bunun da güvenliğini Çekiç Güç ve ardından gelen askeri yöntemlerle Türkiye'nin desteğini kullanarak sağlamıştır.

5. Sonuç

Genel olarak belirtmek gerekirse, Özal yönetimleri boyunca Türk siyasal sistemini sivilleştirme yönündeki girişimler ve çabalar hem iç, hem de dış politikada demokratikleşmeyi getirmekten uzak kalmıştır. Hatta, Özal'ın rejimi sivilleştirme anlayışı yalnızca bürokrasi karşıtlığıyla belirlenmiştir. Dolayısıyla, burjuvazi ve onun siyasal düzlemdeki temsilcisi Özal yönetimi ile silahlı kuvvetlerin de dahil olduğu bürokrasi arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Bunun somut bir biçimde ortaya çıkışı, geleneksel asker-sivil bürokrasinin Özal'ın, temelde Türkiye'yi uluslararası kapitalist sistemle bütünleştirme ve Batı dünyasının siyasal-stratejik projeleri içine sokmasına karşı gösterdiği dirençtir. Bu direnç, iktisadi alanda olduğu gibi içeriğe değil biçime de yönelmiştir. Dış politika alanında ise hem biçime, yani Özal'ın dış politikayı yapış ve yürütüş tarzına, hem de içeriğine (Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu ve Körfez Savaşı sırasındaki tutumuna) karşı ortaya çıkmıştır.

Özal özellikle Cumhurbaşkanı olduktan sonra karar-verme sürecini sivilleştirmenin de ötesinde 'tekelleştirmeye' çalışmıştır. Körfez Savaşı bu bağlamda, hem Özal'ın bu yöndeki çabasının doruk noktasını oluşturmuş, hem de sivilleşmenin tek başına birşey ifade etmediğini hatta, dış politikada demokratik mekanizmaların kullanılmadığı bir durumda tehlikeli olabildiğini gösteren bir örnek gelişme olmuştur.

Burada ilginç olan nokta, Özal'ın saldırgan, maceracı ve fırsatçı nitelikler taşıyan dış politikasına en çok karşı çıkan ve bunun uygulamaya geçmesine engel olan kurumun, dış politikaya daha çok güç ve strateji açısından yaklaşan TSK olmasıdır.

Bu dönemde karar-verme süreci sivilleşmekle birlikte, demokratikleşmeden daha da uzaklaşmıştır. Dış politikaya ve çok önemli bir bunalıma ilişkin kararlar zaten genel olarak seçmen desteğini büyük ölçüde yitirmiş bir Meclis çoğunluğuna dayanarak Cumhurbaşkanı seçilmiş bir lider tarafından alınmıştır. Meclis, bu önemli dönemde dışlanmış, hatta bakanlar boş kararnamelere imza atarak Türkiye'yi savaşa götürebilecek bir gelişmeye katkıda bulunmuşlardır.

Kuşkusuz, bu durum Türk dış politikasında sık rastlanan bir gelişme değildir ve bir sapmayı göstermektedir. Ancak, talihsiz olan nokta dış politikada ordunun etkinliğinin azaltılması yolundaki girişimin Özal döneminde ortaya çıkması olmuştur. Bu yöndeki en önemli gelişmenin sonucunda Türkiye, Cumhuriyet tarihinin belki de en anlamsız dış çatışmasına bulaşma aşamasına gelmiştir. Bunun da ordu tarafından

engellenmesi, TSK'nın dış politika sürecindeki meşruiyetini artırmıştır. Ordu, dış politikada yalnızca güce başvurarak ve gücü kullanarak değil, elindeki gücün kullanılmasını engelleyerek de dış politika sürecini etkileyebileceğini göstermiştir.

Dış politikada demokratikleşmenin koşullarından biri olan kararların seçimle işbaşına gelmiş siyasal iktidarlardan alınması ve ordunun rolünün danışma ve uygulamayla sınırlanması ancak Türk siyasal sisteminin demokratikleşmesi sonucunda gerçekleşebilecektir. Türk siyasal sistemi demokratikleştikçe ve siyasal mekanizmalar işledikçe ve bütün sivil kurumlar işlevlerini yerine getirdikçe ordunun belirleyiciliğinde bir azalma görülebilecektir. Körfez Savaşı sırasında yaşanan deneyim, siyasal süreçte demokrasinin özümsemeden sivilleşmenin yarar yerine tehlikeler getirebileceğini göstermiştir.